

HUQUQIY DAVLAT SHAROITIDA “QONUNNI BILMASLIK JAVOBGARLIKDAN OZOD QILMAYDI” PRINSIPINING NAZARIY ASOSLARI

Bo‘ronova Maftuna Shaymardon qizi
Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy davlat konsepsiyasi doirasida “Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi” prinsipining nazariy-huquqiy mazmuni, tarixiy ildizlari hamda zamonaviy huquq tizimidagi o‘rni tahlil etiladi. Mazkur tamoyilning javobgarlik muqarrarligi, qonun ustuvorligi va huquqiy ong bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy asosda ochib beriladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida ushbu prinsipning normativ-huquqiy asoslari va amaliy qo‘llanilishi ko‘rib chiqiladi. Muallif tomonidan prinsipning ijtimoiy ahamiyati hamda huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi o‘rni yuzasidan xulosalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: huquqiy davlat, qonun ustuvorligi, javobgarlik muqarrarligi, huquqiy ong, normativ-huquqiy hujjat, yuridik javobgarlik, ayb, huquqiy madaniyat, legitimlik

Abstract: This article analyzes the theoretical and legal essence, historical roots and modern role of the principle “Ignorance of the law does not exempt from liability” within the concept of a rule-of-law state. The interrelation of this principle with inevitability of responsibility, supremacy of law and legal consciousness is scientifically revealed. In addition, the normative-legal foundations and practical application of this principle in the Republic of Uzbekistan are considered. The author also draws conclusions on the social significance of the principle and its role in the formation of legal culture.

Keywords: rule-of-law state, supremacy of law, inevitability of liability, legal consciousness, normative-legal act, legal responsibility, guilt, legal culture, legitimacy.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретико-правовая сущность, исторические корни и роль принципа «Незнание закона не освобождает от ответственности» в условиях правового государства. На научной основе раскрывается взаимосвязь данного принципа с неизбежностью ответственности, верховенством закона и правовым сознанием. Также рассматриваются нормативно-правовые основы и практическое применение данного принципа в

Республике Узбекистан. Автором делаются выводы о социальном значении данного принципа и его роли в формировании правовой культуры.

Ключевые слова: правовое государство, верховенство закона, неотвратимость ответственности, правовое сознание, нормативно-правовой акт, юридическая ответственность, вина, правовая культура, легитимность.

Özet: Bu makalede, “Kanunu bilmemek sorumluluktan muaf tutmaz” ilkesinin hukuk devleti kavramı çerçevesinde teorik-hukuki anlamı, tarihsel kökenleri ve modern hukuk sistemindeki yeri analiz edilmektedir. Bu ilkenin sorumluluğun kaçınılmazlığı, hukuk üstünlüğü ve hukuki bilinç ile ilişkisi bilimsel olarak açıklanmaktadır. Ayrıca Özbekistan Cumhuriyeti’nde bu ilkenin normatif-hukuki temelleri ve pratik uygulaması incelenmektedir. Yazar, ilkenin toplumsal önemi ve hukuk kültürünün oluşumundaki rolü hakkında sonuçlar sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: hukuk devleti, hukuk üstünlüğü, sorumluluğun kaçınılmazlığı, hukuki bilinç, normatif hukuki belge, hukuki sorumluluk, kusur, hukuk kültürü, meşruiyet.

Kirish

Huquqiy davlat qurish jarayonida eng muhim masalalardan biri — jamiyatda qonunlarga nisbatan hurmat va itoat madaniyatini shakllantirishdir. Qonun ustuvor bo‘lmagan jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va adolat haqida so‘z yuritish qiyin. Shu bois huquq nazariyasida fundamental prinsiplar ishlab chiqilgan bo‘lib, ular davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda asosiy yo‘nalish vazifasini bajaradi. Ana shunday prinsiplarning eng muhimlaridan biri — “Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi” tamoyilidir. Ushbu qoida oddiy ko‘rinishiga qaramay, murakkab nazariy asosga ega. Chunki u bir vaqtning o‘zida javobgarlik muqarrarligi, huquqiy aniqlik, normativlik va davlat hokimiyatining legitimligi bilan bog‘liqdir. Mazkur maqolada aynan shu prinsipning huquqiy davlat konsepsiyasidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Huquqiy davlat sharoitida “Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi” prinsipi oddiy formal qoida emas, balki huquqiy tizimning ichki mantiqidan kelib chiqadigan zaruriy tamoyildir. Huquq — bu ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi normativ tizim bo‘lib, u umumiylik va majburiylik xususiyatiga ega. Agar normaning umummajburiyligi subyektiv bilish darajasiga bog‘lab qo‘yilsa, huquq o‘zining

normativ mohiyatini yo‘qotadi. Shu bois mazkur prinsip normativlikning tabiiy oqibati sifatida namoyon bo‘ladi.

Huquq nazariyasida normaning amal qilishi uchun uning uchta asosiy sharti qayd etiladi: rasmiy qabul qilinishi, belgilangan tartibda e‘lon qilinishi va kuchga kirishi. Normativ-huquqiy hujjat rasmiy e‘lon qilingan paytdan boshlab huquqiy makonda mavjud bo‘ladi va u bilan tanishish imkoniyati yaratiladi. Zamonaviy huquqiy davlatda qonunlar matbuotda, rasmiy axborot vositalarida hamda elektron huquqiy bazalarda e‘lon qilinadi. Demak, davlat tomonidan normani bilish imkoniyati yaratilgan ekan, shaxsning uni bilmaganligi javobgarlikni istisno qiluvchi omil sifatida qabul qilinmaydi. Bu yerda masala shaxsning real bilim darajasida emas, balki ob‘ektiv imkoniyat mavjudligidadir.

Mazkur prinsipning nazariy asosini huquqiy aniqlik va barqarorlik g‘oyasi tashkil etadi. Huquqiy aniqlik shuni anglatadiki, jamiyat a‘zolari o‘z xatti-harakatlarining huquqiy oqibatlarini oldindan taxmin qila olishi kerak. Agar har bir shaxs qonunni bilmaganini da‘vo qilib, javobgarlikdan qochish imkoniga ega bo‘lsa, huquqiy aniqlik buziladi va ijtimoiy munosabatlarda noaniqlik yuzaga keladi. Natijada huquq o‘zining tartibga soluvchi funksiyasini to‘liq bajara olmay qoladi.

Shu bilan birga, mazkur tamoyil javobgarlik muqarrarligi bilan bevosita bog‘liq. Huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda javobgarlikning muqarrar qo‘llanilishi huquqning ta‘sirchanligini ta‘minlaydi. Javobgarlikning muqarrarligi faqat jazolash mexanizmi emas, balki profilaktik ahamiyatga ham ega. Shaxs biladiki, huquqbuzarlik sodir etilganda javobgarlikdan qochish imkoniyati yo‘q. Agar qonunni bilmaslik asos sifatida tan olinsa, huquqbuzarliklarning yashirin oqlanish mexanizmi paydo bo‘ladi va bu ijtimoiy tartibni izdan chiqaradi.

Nazariy jihatdan faktni bilmaslik va qonunni bilmaslik o‘rtasidagi farq muhim ahamiyat kasb etadi. Faktik xatolik ayrim hollarda aybni istisno qilishi mumkin, chunki shaxs voqelikni noto‘g‘ri idrok etgan bo‘ladi. Ammo huquqiy xatolik, ya‘ni normaning mavjudligini yoki mazmunini bilmaslik, umumiy qoida sifatida javobgarlikni bekor qilmaydi. Chunki huquq ijtimoiy hayotning tashqi mezoni bo‘lib, u individual ong darajasiga bog‘lanib qolmaydi. Huquqning barqarorligi uning subyektiv tushunishga emas, ob‘ektiv amal qilishiga asoslanadi.

Mazkur prinsipni inson ongiga yaqinroq tahlil qilganda, u mas‘uliyat tushunchasi bilan uzviy bog‘liq ekanini ko‘rish mumkin. Jamiyatda yashash — bu nafaqat huquqlarga ega bo‘lish, balki majburiyatlarni ham zimmasiga olish demakdir. Shaxs jamiyat a‘zosi sifatida huquqiy makonda harakat qiladi va o‘z xatti-harakatlari oqibatini hisobga olishga majbur. Huquqiy ong shakllanmagan yoki yetarli darajada rivojlanmagan

bo‘lishi javobgarlikni avtomatik ravishda istisno qilmaydi. Aks holda, huquqiy madaniyat past bo‘lgan muhitda huquqiy tartibni saqlash imkonsiz bo‘lib qoladi.

Biroq mazkur tamoyil mutlaq va chegarasiz qo‘llaniladigan qoida emas. Huquqiy davlat sharoitida davlatning o‘zi ham muayyan majburiyatlarni bajarishi shart. Qonunlar tushunarli, aniq va ziddiyatsiz bo‘lishi lozim. Agar norma murakkab, mavhum yoki bir-biriga zid bo‘lsa, shaxsning uni to‘g‘ri anglash imkoniyati pasayadi. Huquqiy aniqlik talabi shundan iboratki, norma oddiy mantiq bilan tushuniladigan darajada ifodalangan bo‘lishi kerak. Demak, “qonunni bilmaslik” prinsipi faqat qonun sifatli va ochiq bo‘lgan sharoitdagina adolatli hisoblanadi.

Zamonaviy jamiyatda huquqiy munosabatlarning murakkablashuvi mazkur prinsipning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Raqamli iqtisodiyot, elektron shartnomalar, xalqaro tranzaksiyalar sharoitida huquq normalari ko‘payib bormoqda. Shu bois fuqarolarning huquqiy axborotdan foydalanish imkoniyatini kengaytirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylanmoqda. Elektron huquqiy bazalar, ochiq ma’lumotlar portallari va rasmiy e’lon mexanizmlari aynan shu tamoyilning amaliy ta’minotiga xizmat qiladi.

Mazkur prinsipning yana bir muhim jihati — u tenglik g‘oyasini mustahkamlaydi. Qonun hamma uchun bir xil amal qiladi. Agar kimdir o‘zining huquqiy savodsizligini bahona qilib javobgarlikdan qutulsa, bu qonun oldidagi tenglik prinsipini buzadi. Huquqiy davlatda imtiyozli “bilmasdim” maqomi mavjud emas. Barchaga nisbatan bir xil mezon qo‘llanadi. Bu esa huquqiy adolatning zarur shartidir.

Shuningdek, mazkur qoida huquqning tarbiyaviy funksiyasini ham amalga oshiradi. Fuqaro qonunni bilishga intiladi, chunki bilmaslik uni javobgarlikdan ozod qilmasligini anglaydi. Natijada huquqiy ong shakllanadi, huquqiy madaniyat yuksaladi va jamiyatda normativ intizom mustahkamlanadi. Huquqiy madaniyat yuqori bo‘lgan jamiyatda esa huquqbuzarlik darajasi pasayadi, ijtimoiy ishonch kuchayadi.

Shu tariqa, “Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi” prinsipi huquqiy davlatning ichki mantiqiy zaruriyati sifatida namoyon bo‘ladi. U normativlikni, javobgarlik muqarrarligini, huquqiy aniqlikni va tenglikni bir butun tizim sifatida birlashtiradi. Mazkur tamoyilni faqat jazolash mexanizmi sifatida emas, balki huquqiy ongni shakllantiruvchi, jamiyatni intizomga chorlovchi va huquqiy barqarorlikni ta’minlovchi konseptual asos sifatida baholash lozim.

Xulosa

Mazkur tadqiqot jarayonida shunday xulosaga kelish mumkinki, “Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi” prinsipi shunchaki qat’iy qoida emas, balki huquqiy

davlatning ichki tayanchi hisoblanadi. Bu tamoyilning mazmuniga chuqurroq kirib borilganda, uning asosida oddiy jazolash g'oyasi emas, balki huquqiy barqarorlikni saqlash zarurati yotgani namoyon bo'ladi. Huquq umumiy va majburiy xulq-atvor mezonini belgilarkan, u alohida shaxsning bilish darajasiga qarab amal qilishi mumkin emas. Aks holda huquqning o'zi nisbiy va beqaror tus oladi.

Shu bilan birga, mazkur prinsip inson ongiga begona emas. Inson jamiyatda yashar ekan, u faqat o'z manfaatlari bilan emas, balki umumiy tartib bilan ham hisoblashishga majbur. Huquq aynan mana shu umumiy tartibning normativ ifodasidir. Qonunni bilish — bu nafaqat majburiyat, balki ijtimoiy ongning shakllanish jarayonidir. Agar shaxs o'z harakatining huquqiy oqibatini o'ylab ko'rishga odatlanmasa, jamiyatda mas'uliyat hissi sustlashadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur prinsip javobgarlik muqarrarligi, qonun ustuvorligi va tenglik tamoyillari bilan uzviy bog'langan. Ularning birortasi izdan chiqsa, huquqiy tizimning yaxlitligi buziladi. Ayniqsa, qonunlarning ochiqligi, aniqligi va tushunarliqligi ta'minlanmagan sharoitda bu prinsip adolatli qo'llanilmaydi. Demak, davlat ham, fuqaro ham o'z mas'uliyat doirasiga ega: davlat — sifatli va oshkora qonunchilikni yaratish, fuqaro esa — huquqiy makonda ongli ravishda harakat qilish majburiyatini oladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, "Qonunni bilmaslik javobgarlikdan ozod qilmaydi" prinsipi huquqiy davlatning nafaqat nazariy, balki amaliy tayanchidir. U ijtimoiy tartibni saqlash, huquqiy madaniyatni rivojlantirish va adolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Mazkur tamoyilni chuqur anglash esa har bir jamiyat a'zosida huquqiy mas'uliyatni shakllantirishning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. – T.: Adolat, 2023.
3. O'zbekiston Respublikasi "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonuni.
4. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2019.
5. Odilqoriyev X.T. Konstitutsiyaviy huquq. – T.: TDYU, 2021.
6. Saidov A.X. Inson huquqlari umumiy nazariyasi. – T.: Adolat, 2012.
7. Karimova D. Huquqiy madaniyat asoslari. – T.: Yuridik adabiyotlar, 2020.